

_ČESKOSLOVENSKO MEZI VÁLKOU A KOMUNISTICKOU TOTALITOU (1945 – 1948)

JIŘÍ PERNES

Když po šesti letech nesvobody přiletěla 10. května 1945 do Prahy československá vláda, vítali ji nejen obyvatelé hlavního města s nadšením a nadějemi. Všichni věřili, že začíná období svobodného rozvoje, demokracie a prosperity, které není ničím ohroženo. Vždyť agresivní nepřátelské Německo leželo v troskách a v Čechách si podali ruce osvoboditelé z řad sovětské i americké armády. Nikdo netušil, jde o iluzi, která potrvá jen necelé tři roky, a že toto nedlouhé období skončí nastolením nové totality, podstatně delší, než byla ta, která právě skončila.

KONTINUITA NEBO DISKONTINUITA?

Když Edvard Beneš v letech druhé světové války organizoval svoji zahraniční odbojovou akci, zaměřenou na obnovení nezávislosti Československa, opakovaně kladl důraz na kontinuitu prozatímního státního zřízení v exilu a osvobozené republiky, která byla jeho konečným cílem, s republikou předválečnou. Když však svého cíle dosáhl a vrátil se domů, byl nucen sledovat, jak obnovený stát mění svojí tvář a čím dál víc se od republiky předmnichovské odlišuje. Dělo se to ostatně i jeho přičiněním, neboť Beneš – tak jako většina československých občanů – nechtěl, aby došlo k pouhé restauraci státu, který zanikl na podzim 1938.

Prvky diskontinuity se projevily takřka ve všech oblastech veřejného života: oficiálně platily zákony, schválené Národním shromážděním před rokem 1938. Ve skutečnosti však do nich bylo vsazeno tolik výjimek, že ztrácely původní smysl. Například ústava republiky, schválená v roce 1920, platila i po válce. Avšak třeba jen obnovené Národní shromáždění se zásadně odlišovalo od toho předválečného. Bylo totiž konstruováno jako jednokomorové; Senát, který pracoval v době mezi válkami, obnoven nebyl. Obdobně nebyla obnovena předválečná státní správa, založená na systému okresních a zemských úřadů, obecních a městských zastupitelstev atd., ale nahradil ji systém národních výborů, nikým nevolených, které se ujaly moci „revoluční“ cestou. Podobných příkladů toho, jak byly předválečné právní normy různými doplňky a vsuvkami upravovány pro potřeby nové doby, by bylo možno uvést více.

Přestože hlavním cílem Benešova exilového působení bylo obnovení republiky v předmnichovských hranicích a skutečně se mu podařilo dosáhnout toho, že Sudety se opět staly organickou součástí československého státu, hranice republiky těm předválečným neodpovídaly. Sovětské vojenské úřady totiž od roku 1944 plánovitě znemožňovaly obnovení československé státní moci na území Podkarpatské Rusi a vláda Československé republiky 29. června 1945 vyslovila souhlas s připojením tohoto území k SSSR, jakkoli podle § 3 odst. 1 platné čs. ústavy tvořilo „území Československé republiky jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou být měněny jen ústavním zákonem“ a odstavec 2 téhož paragrafu uváděl, že „nedílnou součástí tohoto celku jest a to na základě dobrovolného připojení... samosprávné území Podkarpatské Rusi“. V červnu 1945 ovšem v Československu ještě parlament neexistoval a tudíž ani příslušný zákon nemohl být schválen, navíc k odtržení tohoto území od republiky došlo bez jakéhokoli plebiscitu či referenda. Kontinuita nemohla být dodržena ani v národnostní skladbě obyvatelstva republiky – nejen proto, že se jeho obyvateli nestali Rusíni či Ukrajinci, žijící na Podkarpatské Rusi, že němečtí okupanti cílevědomě vyhladili československé Židy, ale také proto, že v letech 1945 a 1946 došlo k odsunu více než dvou a půl milionů Němců.

K zásadním diskontinuitním změnám ovšem došlo i v politickém systému země, v organizaci hospodářství a dalších oblastech veřejného života.

POLITICKÝ SYSTÉM NÁRODNÍ FRONTY

Frustrace především českého obyvatelstva Mnichovem a nedůstojným koncem republiky byla velmi silná a vedla k přesvědčení, že je nutno odstranit všechny nedostatky a chyby, které k této tragédii vedly. Mezi lidmi byl rozšířen názor, že jedním z důvodů zániku Československa bylo „přebujelé“ stranictví, názor, že politických stran existovalo příliš mnoho a že jejich vůdcové stavěli své vlastní, sobecké zájmy nad prospěch celku. V nové republice tento zlořád panovat neměl. Většina Čechů a Slováků si sice uvědomovala, že politické strany jsou nezbytným základem parlamentní demokracie, kterou i nyní považovali za samozřejmou součást veřejného života, avšak nepřáli si, aby se znovu vrátily skandály, osočování a nechutné politické útoky, které byly v předválečném Československu tak časté. Proto uvítali vznik Národní fronty Čechů a Slováků, která umožňovala činnost pouze omezenému počtu politických stran. Všechny měly být zastoupeny ve vládě, tvořivým způsobem v ní spolupracovat ku prospěchu celé společnosti, žádná neměla stát v opozici vůči ostatním, každá měla nést svůj díl zodpovědnosti a všechny se měly v demokratických volbách ucházet o podporu voličů. Z tohoto důvodu směly být obnoveny a vyvíjet činnost jen některé politické strany, které existovaly před válkou, aniž by se však kdo ptal veřejnosti, zda s tímto řešením souhlasí a zda si právě ony zaslouží, aby řídily život československého státu. Na území Čech, Moravy a Slezska tak začaly pracovat a budovat svoji organizační strukturu Československá sociální demokracie, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová a Komunistická strana Československa. Na Slovensku pokračovala v činnosti Komunistická strana Slovenska a nově vznikla Demokratická strana; o něco později byly založeny ještě dvě další strany – Strana práce a Strana slobody.

Legálně působit naopak nesměly mnohé strany, které v období předválečném zaujímaly v životě společnosti významné místo a dokonce vítězily ve volbách. Týkalo se to nejen stran fašistických či fašizujících, jako byla Národní obec fašistická, Hlinkova slovenská ľudová strana a stran německých a maďarských, což bylo pochopitelné, ale také Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární), Československé národní demokracie či Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské. Košický vládní program nepovolení jejich činnosti zcela nekonkrétně zdůvodňoval tím, že „se tak těžce provinily na zájmech národa a republiky“. Nově budovaný politický systém Národní fronty Čechů a Slováků tak omezoval možnost svobodné činnosti politických stran, svobodné politické soutěže, což bezprostředně vedlo k jednostrannému preferování sil levicových a naopak k nucenému umlčení elementů konzervativních a pravicových. Vždyť ze čtyř politických stran, existujících v českých zemích, se tři již ve svém názvu hlásily k socialismu.

Ze všech stran Národní fronty nejprudším tempem rostl počet členů Komunistické strany Československa. Na území, osvobozeném Rudou armádou, rychle rostla síť jejích organizací. První samozřejmě

vznikly na Slovensku, které bylo osvobozeno dříve než české země. Komunistická strana Slovenska podle údajů ze září 1945 měla 200 866 členů. Ve srovnání s počty komunistů na Slovensku v předválečném období vedení Komunistické strany Slovenska vykazovalo na podzim 1945 počty patnáctkrát (!) vyšší. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku zaznamenala Komunistická strana Československa růst členstva ještě dramatictější:

K 3. březnu 1945 vzrostl počet členů strany na	475 304
31. prosince 1945	965 616
15. března 1946	1 007 834
30. května 1946	1 158 193
25. února 1948	1 409 661 ¹

Ke 28. listopadu 1947, kdy v KSČ bylo organizováno 1 281 000 členů, mohli národní socialisté vykázt pouze 562 422, sociální demokracie 363 735 a lidovci kolem 350 000 členů.

Komunisté zaujali významná místa ve vládě: předseda strany Klement Gottwald se stal místopředsedou vlády, druhým místopředsedou vlády se stal představitel Komunistické strany Slovenska Viliam Široký, v čele ministerstva vnitra stanul člen KSČ Václav Nosek, ministerstvo informací řídil komunista Václav Kopecký, komunisté ovládali také ministerstvo zemědělství (Július Ďuriš), ochrany práce a sociálních věcí (Július Šoltész) a ministerstvo školství (Zdeněk Nejedlý). Kromě těchto pěti ministerstev měla komunistická strana svého zástupce v ministerstvu zahraničních věcí, kde post státního tajemníka zastával Vladimír Clementis. Ostatní strany Národní fronty byly ve vládě samozřejmě rovněž zastoupeny, ale počty jejich ministrů byly menší než počty ministrů komunistických. A žádný neřídil tak významné ministerstvo, jaká dostali do správy komunisté. Navíc další významná ministerstva, klíčově důležitá pro chod a bezpečnost státu, řídili nestraníci, kteří měli ke KSČ blízko – ministrem obrany se stal generál Ludvík Svoboda a ministrem zahraničních věcí Jan Masaryk. A v čele vlády stanul Zdeněk Fierlinger, bývalý diplomat a československý velvyslanec v Moskvě. Byl sice členem sociální demokracie, dokonce se po válce stal jejím předsedou, ale brzy se z něj vyklubal sovětský agent, který při řešení všech vážných politických krizí úzce spolupracoval s KSČ a který se po únorovém převratu 1948 stal členem jejích vrcholných orgánů, v nichž působil až do odchodu do penze.

NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ

Benešova odbojová akce v exilu v letech druhé světové války se na rozdíl od činnosti exilových reprezentací některých jiných evropských států okupovaných Německem nemohla opírat o autoritu parlamentu, musela si vytvořit vlastní orgány, jež by toto „prozatímní státní zřízení v exilu“ reprezentovaly. Jedním z nich byla Státní rada, kterou Beneš zřídil 21. července 1940 jako svůj poradní sbor a jako pomocný a kontrolní orgán. Negativním důsledkem neexistence parlamentu v exilu byla nemožnost vydávat zákony, což vyřešila zásada dekretální pravomoci prezidenta republiky, která se ovšem měla vztahovat jen na nezbytné případy a příslušela mu na dobu trvání prozatímního státního zřízení.

Vydávání dekretů prezidenta republiky však návratem vlády a hlavy státu do vlasti neskončilo, neboť československý parlament, oprávněný vydávat zákony, de facto neexistoval. Svolat jednoduše poslance, zvolené v posledních parlamentních volbách v roce 1935, nebylo možné. Největší počet voličských hlasů v nich totiž obdržela Sudetendeutsche Partei nepřátelská státu a jako druhá se umístila Republikánská strana (agrární), kterou nová politická reprezentace odsoudila k zániku. Ani zdrcující většina ostatních poslanců, zvolených v roce 1935, nebyla pro nový režim přijatelná – reprezentovali totiž ve své většině také strany, jejichž činnost obnovena být nesměla. Avšak čekat na výsledky nově provedených voleb nebylo možné; jejich příprava a organizační zajištění byly časově velmi náročné a tak dlouho žádný stát bez zákonodárného sboru

¹ Maňák, Jiří: Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945-1948. Studie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha 1995, dále k vývoji KSČ v letech 1945-1948 viz Pernes, Jiří: Komunistická strana Československa. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kolektiv: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. II. díl: období 1938-2004, str. 1131-1142

fungovat nemohl. Proto padlo rozhodnutí na přechodnou dobu jmenovat Prozatímní Národní shromáždění, které by nebylo voleno, nýbrž by do něj jednotlivé strany Národní fronty podle daného klíče vyslaly své zástupce. Prozatímní Národní shromáždění mělo 300 členů – 200 z českých zemí a 100 ze Slovenska. Stalo se tak na základě ústavního prezidentského dekretu č. 18/1944 formou tzv. delegačních voleb. Každá ze stran Národní fronty měla v parlamentu cca 50 poslanců, pouze komunisté měli dvojnásobný počet, neboť – přestože praxe byla zcela jiná – formálně byly Komunistická strana Československa a Komunistická strana Slovenska dvěma samostatnými, na sobě nezávislými politickými stranami, a proto každá z nich měla právo na vlastní poslaneckou delegaci. Na ustavující schůzi se Prozatímní Národní shromáždění sešlo 28. října 1945 a prvními akty, které uskutečnilo, bylo zvolení Edvarda Beneše prezidentem republiky a ratifikace dekretů prezidenta republiky, tedy jejich dodatečné schválení jako platných zákonů Československé republiky.

V okamžiku, kdy Prozatímní Národní shromáždění začalo pracovat, přestala platit dekretální pravomoc prezidenta republiky. Ten však od svého návratu do Prahy 16. května 1945 ve vydání dekretů nejen nepolevil, nýbrž během necelých pěti měsíců, které jej dělily od vzniku parlamentu, vydal řadu právních norem, které výrazným způsobem poznamenaly charakter republiky.

ZMĚNA HOSPODÁŘSKÉHO A SOCIÁLNÍHO CHARAKTERU STÁTU

Jakkoli se Edvard Beneš dovolával kontinuity s republikou předválečnou, netajil se úmyslem přispět ke změně jejího ekonomického i sociálního charakteru. Už ve své knize *Demokracie dnes a zítra* se hlásil k myšlence „socializující“ demokracie a tuto socializační tendenci napomáhal uskutečňovat vydáním řady znárodňovacích dekretů, z nichž nejvýznamnější byly dekrety č. 100/1945 Sb. O znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, č. 101/1945 Sb. O znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu, č. 102/1945 Sb. O znárodnění akciových bank a č. 103/1945 Sb. O znárodnění soukromých pojišťoven². Kinematografie byla znárodněna již v srpnu 1945 dekretem č. 50/1945 Sb.³ Znárodnění se mělo provést za náhradu, ze znárodněných závodů se zřizovaly národní podniky. V důsledku těchto změn se v rukou státu ocitla některá průmyslová odvětví jako celek, například energetika. Týkalo se to 70% výrobní kapacity veškerého předválečného československého průmyslu a 61-65% všeho průmyslového dělnictva.⁴ Protože další závody se nacházely v tzv. národní správě, případně patřily družstvům, připadalo na soukromý sektor jen asi 20% průmyslové výroby.

Na znárodňovací dekrety navázal prezidentský dekret č. 109/1945 Sb. O řízení výroby. Doplnoval starší dekret č. 63/1945 Sb. O Hospodářské radě⁵, která měla být pomocným orgánem vlády, měla připravovat hospodářský plán ve všech oblastech československé ekonomiky a navrhnout opatření k jeho provedení. Konkrétní podobu dostal pokus o plánování čs. hospodářství v tzv. Dvouletce, tedy Dvouletém hospodářském plánu obnovy a výstavby národního hospodářství, jemuž za vzor posloužily zkušenosti sovětských pětiletok, avšak také zkušenosti s řízením hospodářství v jiných státech, například ve Velké Británii.⁶

Mimořádný ekonomický a sociální dopad měl vedle těchto opatření rovněž odsun Němců z Československa. Vlastně všechny hospodářské podniky, jež se dříve nacházely v rukou německých vlastníků, ať se jednalo o velké továrny či malá zemědělská hospodářství, přešly do rukou československého státu, který rozhodoval o nové podobě jejich vlastnické držby. I to přispělo k radikální změně poměru počtu podniků v soukromých rukách vůči počtu podniků státních, případně družstevních či podniků, nacházejících se v jiném než soukromém vlastnictví.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že to nebyla Komunistická strana Československa, kdo vyvíjel silný tlak na uskutečnění znárodňovacího procesu v Československu v roce 1945, byli to sociální demokraté, především ministr Bohumil Laušman. Komunisté se v této době drželi spíše v pozadí, protože, byť vystupovali

2 Jech, Karel – Kaplan, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty I, II, Brno 1995

3 Tamtéž

4 Berger, Oldřich: Velké dílo. Hospodářsko-politický profil československého znárodnění, Praha 1946, str. 92

5 Jech, Karel – Kaplan, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty I, II, Brno 1995

6 Šlechta, Emanuel: Dvouletý plán a otázky hospodářské obnovy, Československá strana národně socialistická – Politická korespondence číslo 10, září 1946

jako strana státotvorná, přechod soukromého majetku – v jejich terminologii „výrobních prostředků“ – do rukou státu pokojnou, evoluční cestou nevyhovoval jejich politickým cílům a záměrům.

NÁRODNÍ JEDNOTA

Zkušenost německé okupace, provázená reálnou hrozbou fyzické likvidace českého národa, vyvolala ve společnosti silnou vlnu nacionalismu, která se mimo jiné projevovala i snahou učinit taková opatření, aby se tragické chvíle podzimu 1938 nemohly již nikdy opakovat. Jedním z prostředků, které k tomu měly přispět, bylo dosažení národní jednoty. Společně o to usilovaly všechny politické strany, ale i další organizace a instituce a tento trend se sympatiemi vnímaly široké vrstvy veřejnosti. Proto již 7. června 1945 došlo ke sjednocení odborů a 16. května 1946 Národní shromáždění tento fakt stvrdilo zvláštním zákonem. Zatímco v období předválečném existovalo značné množství odborových organizací, sdružení a svazů, vlastní odbory měly i různé politické strany, nyní došlo k jejich sloučení v jeden celek, který dostal název Ústřední rada odborů, resp. Revoluční odborové hnutí. Již v květnu téhož roku se začala vytvářet jednotná mládežnická organizace – Svaz české mládeže, zatímco na Slovensku vznikl Svaz slovenské mládeže. Oba tyto nové subjekty měly zabránit, aby své vlastní mládežnické organizace vytvářely jednotlivé politické strany. Obdobně vznikl i Jednotný svaz českých zemědělců a Jednotný svaz slovenských zemědělců, vzniklo Sdružení českých partyzánů, vytvářela se jednotná organizace novinářů, spisovatelů i dalších umělců. Národní jednota ve všem byla chápána jako cíl, který měl přispět k lepší organizaci československého národního života a jeho plnějšímu rozvoji.

Hlavní problém ovšem spočíval v tom, že nešlo o proces, založený na spontánnosti a dobrovolnosti; zejména mladí lidé se tomuto nucenému sjednocování bránili a v rámci nekomunistických stran, například národně socialistické, stejně vznikaly vlastní mládežnické organizace, byť maskované názvem „odbor mladých“ a podobně. Nově budovaná „národní jednota“ či „národní shoda“ se projevovala i snahou o vyjadřování jednotných stanovisek, případně umlčení všech názorů nepohodlných a nepříjemných. Za všechny lze uvést tzv. Šoffrovu aféru v Brně, v jejímž průběhu byla proti studentům, nespokojeným s postupem KSČ v moravském hlavním městě vůči tamním vysokým školám, nasazena policie, byli vystaveni perzekuci, výslechům, hrozilo jim vyloučení ze studia, informace o jejich akci byly od začátku cenzurovány, lživě interpretovány atd.

Úsilí, které vytváření „národní jednoty“ věnovala především Komunistická strana Československa, nebylo samoúčelné ani nezištné. Její vedení si uvědomovalo, jaký význam v zemi s omezenými počtem politických stran tyto „společenské“ organizace mají a komunistům se velmi rychle podařilo obsadit v nich vedoucí pozice. Nebylo náhodou, že předsedou Ústřední rady odborů se stal člen předsednictva ÚV KSČ Antonín Zápotocký, předsedou Českého svazu mládeže komunista Zdeněk Hejzlar, předsedou Sdružení českých partyzánů ústřední tajemník KSČ Rudolf Slánský atd. Komunisté si uvědomovali, jaké převahy se jim podařilo dosáhnout v tomto směru a po celé období 1945 – 1948 usilovali o přeměnu Národní fronty, která doposud byla sdružením výhradně politických stran, v orgán, v němž by se stejných práv dostalo i těmto „společenským“ organizacím; tím by nepochybně zvrátili poměr sil ve svůj prospěch.

VOLBY 1946 A UPEVNĚNÍ POZIC KSČ

Strany Národní fronty se o přízeň voličů ucházely 26. května 1946 v prvních parlamentních volbách, které se po skončení války v Československu konaly. Vítězně z nich vyšla Komunistická strana Československa, která získala 40, 17% odevzdaných hlasů a 93 mandátů v Národním shromáždění, na druhém místě se umístila Československá strana národně socialistická s 23, 66% voličských hlasů a 55 mandáty, následovala Československá strana lidová s 20, 24% hlasů a 46 mandáty a jako poslední se umístila sociální demokracie s pouhými 15, 58% hlasů a 37 mandáty. Na Slovensku získala prvenství Demokratická strana, již svůj hlas dalo 62% voličů a díky tomu v parlamentě obsadila 43 křesel. Komunistická strana Slovenska dostala 30, 37% hlasů a 21 mandátů. Často se v této souvislosti uvádí, že komunisté zde utrpěli porážku. Jistě, nezvítězili, nestali se nejsilnější slovenskou politickou stranou, ale pouze proto, že Demokratické straně dali svůj hlas skoro všichni

ostatní, všichni, kteří si vládu komunistů nepřáli. Volební výsledek slovenských komunistů by nebylo správné podceňovat – neobsadili sice první místo ve volebním zápasu, ale svůj hlas jim dala celá třetina oprávněných voličů. Které jiné politické straně se to v československých podmínkách kdy podařilo? Pro československé demokraty a zejména pro národní socialisty byl výsledek velkým zklamáním. Dlouholetý protivník KSČ, národně socialistický politik a ministr spravedlnosti Prokop Drtina ve svých pamětech rezignovaně konstatoval: „České voličstvo dalo komunistům větší moc a sílu, než oni sami na jaře 1945 v Moskvě očekávali. Za to je ovšem tedy odpovědný jen český národ sám, český lid sám – nikdo jiný! Nechtě tedy nikde jinde viníka nehledá a nesnaží se této odpovědnosti zbavit.“⁷

Vítězné volby postavení komunistů v Československu ještě upevnil. Klement Gottwald jakožto předseda vítězné strany se stal předsedou nově jmenované vlády. Vedle ministerstev, která spravovali v kabinetu předchozím, nově obsadili také ministerstvo financí a ministerstvo vnitřního obchodu. Jejich vliv na vývoj státu tak výrazně vzrostl, tím spíše, že ve všech resortech, jejichž činnost řídili, dosazovali na vedoucí místa své soudruhy, případně lidi, které si dokázali nějakým způsobem zavázat.

SPECIFICKÁ CESTA KSČ K SOCIALISMU

Komunistická strana Československa zásadním způsobem ovlivňovala vývoj v zemi vlastně ještě dříve, než se vrátila z exilu. Když se pak etablovala jako jedna z vládních stran, vzrostl její vliv ještě výrazněji. Její politika však byla od té předválečné zásadně odlišná, především proto, že i charakter republiky byl odlišný. Strana již nehlásala „boj třídy proti třídě“ jako v letech předchozích a ani nevyzývala uskutečnění socialistické revoluce. Její politickou strategii představil Klement Gottwald v Praze 9. července 1945. Zdůraznil, že „je potřeba si znovu a znovu uvědomovat: jdeme nyní v dané etapě po linii revoluce národní a demokratické, nikoliv po linii revoluce socialistické“.⁸ V jeho řeči také zazněla myšlenka o specifčnosti československého vývoje: „Celkem prožíváme v naší republice svérázný vývoj, který se nedá vtěsnat do žádné šablony a při kterém musíme hledat své vlastní cesty, svoji vlastní metodu, svoji vlastní českou a slovenskou politiku. Závěr tedy zní: náš režim je režimem národní a demokratické revoluce, svérázného, právě československého typu, a jeho další vývoj závisí na tom, jak my, tak jako dosud jsme to dovedli, dovedeme jej usměrňovat i pro budoucnost, vycházejíce při tom z našich vlastních poměrů.“⁹

Dokonce ani ve svém zásadním programovém projevu na VIII. sjezdu KSČ Gottwald o socialistické revoluci nehovořil. Teprve v samotném závěru prohlásil: „Konečným smyslem celého našeho snažení, celého života nás komunistů jako jednotlivců, je uskutečnění velkých a svatých ideálů socialismu. Jsme na dobré cestě. Mnoho překážek je před námi. Ale my, spjati s národem jako jedno tělo a jedna duše a spolu s národem všechny překážky překonáme a zdoláme.“¹⁰

Politické úspěchy, jichž Komunistická strana Československa od roku 1945 dosáhla a zejména vítězství ve volbách 1946, vedly její vedení k závěru, že se straně podaří v procesu hospodářských a politických změn, jimiž Československo po roce 1945 procházelo, i nadále pokračovat, prohlubovat je a postupně převzít vládu do svých rukou. Tak se zrodila myšlenka o „specifické cestě KSČ k socialismu“, již se zpočátku dostalo z Moskvy požehnání. Na zasedání ÚV KSČ v září 1946 Gottwald prohlásil, že o tomto problému při své návštěvě v Moskvě v létě téhož roku hovořil se sovětským vedením: „Soudruh Stalin tehdy řekl, že jak zkušenosti ukázaly a jak klasikové marxismu-leninismu učí, neexistuje pouze jedna cesta, vedoucí přes sověty a diktaturu proletariátu, nýbrž může býti za určitých konstelací také jiná cesta.“ Podle Gottwalda nemluvil sovětský vůdce pouze o Československu, hovořil také o zkušenostech v Jugoslávii, Bulharsku a Polsku, a „vysloveně uvedl také naši zem, že zde je možná speciální cesta k socialismu, která nemusí nutně

7 Drtina, Prokop: Československo můj osud, svazek II, kniha 1, str. 170

8 Gottwald, Klement: Naše národní a státní loď našla bezpečný přístav. Projev v moskevském rozhlasu dne 26. prosince 1943, In: Gottwald, Klement: Deset let. Sborník statí a projevů 1936 – 1946, Svoboda Praha 1949, str. 382

9 Tamtéž

10 Gottwald, Klement: Dnešní situace, politika strany a její akční program. In: Sněm Budovatelů. Protokol VIII. řádného sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.-31. března 1946, vydal sekretariát Ústředního výboru KSČ Praha 1946, str. 71

vést přes systém sovětský a přes diktaturu proletariátu, nýbrž může se pohybovat po jiných cestách...“¹¹ Gottwald svoji myšlenku dál rozvíjel. Na aktivu funkcionářů závodních organizací KSČ 4. října 1946 řekl, že je „třeba si uvědomit, že prostředky, jimiž dospěl k socialismu Sovětský svaz, nejsou jedinou možností“ a že „tvůrčí marxismus určuje vždy své názory na určitou věc podle dané situace, místa a času.“¹² Gottwald v lednu 1947 dokonce zpravodaji Free World Magazine Leo Laniovi řekl, že KSČ „usiluje o dosažení socialismu, ale /je/ toho názoru, že cesta přes systém sovětů není jedinou cestou k socialismu“ a vyslovil přesvědčení, že po válce se „vytvořily v řadě zemí, mezi nimi i v naší, podmínky pro pokojné rozvíjení dosažených revolučních vymožeností ve směru k socialismu. Soudím dokonce, že taková cesta k socialismu, odlišná od sovětského vzoru, je u nás nejen možná, nýbrž že jsme na ni již vstoupili a kus jí ušli“.¹³

Úspěch ve volbách dokonce vedl Gottwalda a předsednictvo ÚV KSČ k závěru, že kdyby strana dosáhla ještě lepšího volebního výsledku, kdyby obdržela více než 50% voličských hlasů, mohla by se vlády zmocnit pokojnou cestou bez revoluce a bojů na barikádách. Proto přišli s myšlenkou, že je třeba pro své cíle získat „nadpoloviční většinu národa“ a v tomto duchu KSČ upravila svoji politiku. V letech 1946 a 1947 zahájila široce založenou „získávací kampaň“, s cílem výrazně zvýšit počet členů strany. Gottwald na mírové slavnosti v Brně-Lišni 24. srpna 1947 vyhlásil nový úkol: zvýšit do května 1948, kdy měly proběhnout nové parlamentní volby, počet členů strany na 1, 5 milionu. Touto cestou se mělo zajistit, že KSČ získá ve volbách v květnu 1948 minimálně 3 miliony hlasů.¹⁴

Jak program „specifické cesty KSČ k socialismu“, tak získávací kampaň se setkala s úspěchem a vedly k dalšímu posílení komunistické strany.

VYOSTŘOVÁNÍ NAPĚTÍ VE SPOLEČNOSTI

KSČ ovšem k posílení svého postavení neužívala jen metod legálních. Neváhala zneužít mocenských pozic, kterých dosáhla a – pokud to vedlo k úspěchu – i nerespektovat platné zákony. Lze to ukázat na mnoha případech: při tolerování brutálních excesů na německém obyvatelstvu v průběhu odsunu, při soudním procesu s protektorátní vládou (komunisté se hrubým nátlakem na soud snažili dosáhnout několika trestů smrti), při pořádání soudních procesů s pravicovými politiky Rudolfem Beranem, Radolou Gajdou, Jiřím Stříbrným, generálem Syrovým a dalšími, jakož i s průmyslníkem Janem A. Baťou (byli odsouzeni za kolaboraci s okupanty v letech druhé světové války, ačkoliv se nikdo z nich prokazatelně spoluprací s nepřítelem neprovinil), ale také s funkcionáři nepohodlné Demokratické strany Slovenska atd. Komunisty ovládané ministerstvo vnitra dokonce samo zákony beztrestně porušovalo, jako například v tzv. nechanické aféře v roce 1947. Tehdy šlo o to, že stoupenci nepovolené agrární strany založili v souladu s platnými předpisy nepolitický sportovní spolek, nazvaný Selská jízda, který se ovšem svým názvem, jakož i některými vnějšími znaky – kroji, symbolikou atd. k tradicím agrární strany hlásil. Když v létě 1947 uspořádal v obci Nechanice u Kolína svůj první sjezd, policie ozbrojená samopaly jej rozehnala. Československá veřejnost brala tyto skutečnosti nejen na vědomí, ale fakticky je i schvalovala, neboť popularita i početní stav Komunistické strany Československa v této době prudce vzrůstala.

Stejně tak velká část československé společnosti brala mlčky – a dokonce snad i se sympatiemi – na vědomí fakt, že Československo se stále více dostávalo do závislosti na Sovětském svazu. Sovětský model československá vláda jednoznačně přebírala při budování ozbrojených sil a sovětské porady v armádě působili již od roku 1945. Sovětský kurs rovněž bez jakéhokoli předstírání následovala československá zahraniční politika, Československo u svého mocného spojence hledalo oporu a zastání při řešení zahraničně politických problémů, jako byl územní spor s Polskem, snaha o odsun maďarského obyvatelstva či vztahy

11 Národní archiv, fond 01 – Zasedání ÚV KSČ 1945 – 1989, sv. 2, ar. j. 13.

12 Gottwald, Klement: O naší československé cestě k socialismu. In: Klement Gottwald 1946-1948, I, Svoboda Praha 1949, str. 83

13 Gottwald, Klement: Komunisté budou nejpřísnějšími strážci nové ústavy. In: Klement Gottwald 1946 - 1948, I, Svoboda Praha 1949, str. 126

14 Maňák, c. d., str. 24

s poraženým Německem a Rakouskem. V oblasti zahraniční politiky byly základy vazalského poměru Československa k Sovětskému svazu položeny již v roce 1945 a toto nerovné postavení vydrželo vlastně až do svržení komunistického režimu. Nejvýraznějším projevem závislosti Československa na SSSR byly známé události, spojené s otázkou, zda přistoupit k Marshallovu plánu v roce 1947 či nikoli.

Celkový vývoj politické situace postupně vedl demokratické strany a jejich předáky k přesvědčení, že komunistickému tlaku je třeba vzdorovat důsledněji a s větší razancí než dosud. Projevilo se to jednak ve výsledku XXI. sjezdu sociální demokracie v Brně ve dnech 14. až 16. listopadu 1947, v jehož průběhu byl v souboji o funkci předsedy strany poražen komunistům nakloněný Zdeněk Fierlinger, jehož místo zaujal Bohumil Laušman, jednak v menší ochotě vedoucích funkcionářů národních socialistů a lidovců ustupovat komunistům v zásadních otázkách tak jako dosud.

Současně se ovšem měnila také politika Komunistické strany Československa, která reagovala na měnící se zahraničně politickou situaci. V květnu 1947 byli z vlád ve svých zemích vytlačeni francouzští a italské komunisté, což vedlo Stalina k revizi názoru na existenci „specifických“ cest k socialismu. Koncem září 1947 bylo v polských lázních Szklarska Poręba založeno Informační byro komunistických a dělnických stran, které se stalo jakýmsi novým řídicím orgánem mezinárodního komunistického hnutí po Kominterně, zrušené v roce 1943. Ostré kritice zde byly podrobeny komunistické strany Francie a Itálie, jimž byla vyčítána přílišná závislost na „buržoazně demokratickém parlamentarismu“; vedení KSČ si z toho vzalo ponaučení. Jeho členové přestali hovořit o specifické cestě KSČ k socialismu a pokud slova o ní přece jen zazněla, dávala jí zcela jiný význam než doposud. Komunističtí funkcionáři místo toho opakovaně zdůrazňovali, že KSČ se – na rozdíl od italských a francouzských komunistů – z vlády vytlačit nenechá a z jejich slov zaznívaly neskrývané výhrůžky na adresu demokratických sil. Za mezník je možno pokládat zasedání ÚV KSČ 27. a 28. listopadu 1947, které v této souvislosti apelovalo na jednotu všech levicových sil, údajně i těch, které měly existovat v řadách nekomunistických demokratických stran. Dnes víme, že tím komunisté měli na mysli své tajné agentury, které v těchto stranách cílevědomě zakládali.

Komunisté předpokládali, že ke střetu s demokratickými silami by mohlo s největší pravděpodobností dojít v květnu 1948, kdy se měly konat volby do Národního shromáždění. Je nepochybné, že pro případ, kdyby volební výsledky pro KSČ dopadly méně příznivě než předpokládali, plánovali akce, kterými chtěli situaci zvrátit ve svůj prospěch a to i za použití nelegálních prostředků. Demise demokratických ministrů v únoru 1948 je proto překvapila, avšak nezaskočila. Komunisté dokázali pohotově reagovat a využít nečekané situace. Nepomyšlená a špatně připravená akce předáků demokratických stran skončila fiaskem a otevřela cestu ke komunistické totalitě, trvající čtyři desetiletí.

LITERATURA K PROBLEMATICE:

Berger, Oldřich: *Velké dílo. Hospodářsko-politický profil československého znárodnění*, Praha 1946

Císař, Čestmír: *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, ETC Publishing Praha 1998

Drtina, Prokop: *Československo můj osud. Kniha českého demokrata 20. století*, Melantrich Praha

1991 Jech, Karel – Kaplan, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty I, II*, Doplněk Brno

1995 Jirásek, Zdeněk: *Nechanická aféra 1947*, Hradec Králové 1992 Kaplan, Karel: *Pravda o Československu 1945-1948*, Panorama Praha 1990

Klement Gottwald 1946-1948, I, Svoboda Praha 1949 Kocian, Jiří: *Politický systém v letech 1945-1948*.

In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kolektiv: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*, Doplněk Brno 2005, str. 1125-1130 Kokošková, Zdena – Kocian, Jiří – Kokoška, Stanislav (eds.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*.

Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, Národní archiv – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha 2005

Maňák, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945-1948*. Studie, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha 1995

- Narinskij, Michail M.: *Sovětský svaz a Marshallův plán. Ještě k otázce sovětského veta*, Soudobé dějiny roč. IV/1997, č. 3-4, str. 479-491
- Pernes, Jiří: *Aféra majora Šoffra. Střetnutí vysokoškolských studentů a dělníků Zbrojovky v Brně v únoru 1946*. In: Acta Contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha 1998, str. 295-318.
- Pernes, Jiří: *Komunistická strana Československa*: In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kolektiv: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. II. díl: období 1938-2004, Doplněk Brno 2005, str. 1131-1142
- Pernes, Jiří: *O specifické cestě KSČ k socialismu*, In: Soudobé dějiny roč. XXII/2015, v tisku
- Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Academia Praha 2002
- Sněm Budovatelů. *Protokol VIII. řádného sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.-31. března 1946*, vydal sekretariát Ústředního výboru KSČ Praha 1946
- Šlechta, Emanuel: *Dvouletý plán a otázky hospodářské obnovy*, Československá strana národně socialistická – Politická korespondence číslo 10, září 1946
- Tomaszewski, Jerzy: *Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě*. Srovnávací přehled. In: Soudobé dějiny roč. V/1998, č. 2 – 3, str. 208 – 23